

ПРАГМАТИЧНО-СЕМАНТИЧНА ИДЕНТИФИКАЦИЯ НА ОНИМИЧНИТЕ КОМПОНЕНТИ ВЪВ ФРАЗЕОЛОГИЯТА

Мария Добрикова

*Философски факултет, Университет „Ян Амос Коменски“,
Братислава, Словакия*

Proper names, as components of phraseological units, manage to impart to the social discourse a specific sign statute. This paper is devoted to the pragmatic and semantic aspects and some models of the occurrence of phraseological units with anthroponymic, toponymic, hydronymic and ethnonymic components particularly in Bulgarian and Slovak languages, for example *Dunaj prešiel a v Dunajci sa utopil*, *Власите се давят на края на Дунава*, *bohatý ako Rotschild*, *живея като царче Симеонче*, but also in other Slavic languages.

Key words: proper name, Bulgarian language, Slovak language, Phraseology, phraseological unit, onymic object, onymic component

Собственото име по принцип се приема за езиков знак *sui generis*. Въпреки че до днес теорията на ономастиката не е постигнала единно становище по въпроса за съдържателната, респ. семантичната страна на собствените имена, е ясно, че отделни оними с встъпването си в обществения дискурс си спечелват статуса на специфичен (онимичен) знак. В комуникативната практика, т.е. в обществената комуникация, познаването на онимичния обект има двуизмерен характер. Ако приемем дискурсивната дейност не само като езиково явление, но и като познавателна дейност, можем да констатираме, че собствените имена като компоненти на фразеологичните единици още при първия акт на назоваване отразяват мотивационния стимул на името. Второто измерение в познанието на онимичния обект се основава на реализацията на референциалното отношение към конкретния, вече познат обект. Така във фразеологичния контекст още повече, отколкото в онимичния, се усеща необходимостта от присъствие и на двете споменати измерения в познанието на онимичния обект, след като собственото име (като специален знак) в повечето случаи е носител на енциклопедична информация за дадения обект. Следователно още

при самото възникване на фразеологичните единици с онимичен компонент е прагматично релевантно именно осъзнаването на общите или дистинктивните знакове на отделните антропоними, топоними, хидроними, етноними и т. н., респ. първичното познаване на по-широкия контекст на тяхното съществуване и функциониране в обществената комуникация.

По отношение на функцията и позицията на отделните типове онимични компоненти в словашката и българската фразеология може да се констатира присъствието на предметно значение на собственото име при повечето единици, чийто структурен елемент са хидронимични, етнонимични и оронимични компоненти. Ако тези онимични компоненти като константни конструктивни елементи на даден фразеологичен контекст представляват реално съществуващи названия на обекти (имена на градове, реки, морета, върхове, планини, представители на народи и народности и т.н.), става възможна не само тяхната пространствена, но и прагматично-семантичната им идентификация. Например топонимичните компоненти *Viedeň* и *Цариград* в паремииологичните единици *Aj vo Viedni ľudia biedni* и *В Цариград не държат хляба да се обаятва* изпълняват функцията на компаративен елемент, израз на авторефлексия и опозиция по оста *ние (наше) : те (чуждо)* и във фразеологията изразяват традиционната колективна представа за особеното положение на Виена и Цариград в рамките на словашкия и българския културно-обществен контекст.

От друга страна, хидронимичният компонент *Dunaj*, който е част от словашките и българските географски реалии, и в двата езика всъщност изразява идентично прагматично-асоциативно отношение, но различни, предимно негативни конотации. В единиците *liat' vodu do Dunaja*, *Nenos vodu do Dunaja* и *Z jaty do Dunaja vodu nosiš* той участва в семантиката 'извършвам излишна, безсмислена дейност'. В пословицата *Dunaj prešiel a v Dunajci sa utopil* и в нейния български еквивалент *Власите се давят на края на Дунава* символизира голяма водна площ, тоест потенциална опасност, за което свидетелства например тъждественият конструктивно-семантичен модел на руския ѝ фразеологичен еквивалент *Переплыл море, а в луже утонул*. В българските фразеологични морфологични вариации *Не ще да го опере ни Дунав* и *Не може ме опра ни Дунав* изразява семантиката 'намирам се в безнадеждна/безизходна ситуация'. Имплицитен израз на потенциална опасност е също словашката старинна единица с хидронимичен компонент *Váh – vrah*, но в пословицата *Kto nemá starosti, nech si kúpi na Váhu mlyn* хидронимът *Váh* вече символизира тежък, изнури-

телен труд, за което свидетелства и появата на друга единица с различен лексикален вариант и сходна семантика *Kto nemá starosti, nech si kúpi vínohrad*, чийто близък български еквивалент е фразеологизмът *садя* (купувам, копя) на баир лозе.

За разлика от предходната група съществуват фразеологични единици, в които познатите топоними не губят характера си на прагматично релевантен конструктивен компонент, а само заемат позицията на алюзивни елементи, при което при реализацията на цялостния образ (преносното значение) те представляват особен тип изразено експресивен фразеологичен контраст, например словашкото *vidieť jej až do Viedne* ('виждат ѝ се интимните места'), българското *софийски братовчед* (*братовчедка*), тоест 'любовник (любовница)', чешкото *jít na Prahu III*, тоест (отивам) в Мала Страна ('отивам по малка нужда'), или пък старинното словенска *iti v Rim* и словашкото *dostat' sa do Ríma* с идентично значение 'раждам'.

Топонимът Рим е също компонент и на словашката фразеологична единица *ísť do Ríma*, появяваща се предимно в императивната форма *Chod' (chod'te) do Ríma*, също както чешкият ѝ вариант *jít do Prčic : Jdi (jděte) do Prčic*, чийто хърватски еквивалент гласи *otići u Tunguziju*. Подобен модел на възникване на топонимичния компонент има българската единица *Ще те пратя на Бойчиновци и ще ми неш край Плачковци* (предупреждение за бой), руската *поехать (съездить) в Ригу* и полският фразеологизъм *jechać do Rygi* със значение 'повръщам', както и българските регионални фразеологизми *ще вървя на Спъниците* ('спи ми се') и *пошел съм на Спанчевци* ('спи ми се; легнал съм да спя'). Това са топоними, респ. квазитопоними, които са станали фразеологични компоненти въз основа на звуковата аналогия на реално съществуващо име с вулгарен апелатив (*Rím, Riga, Prčice, Tunguzija*) или са възникнали от други части на речта (Бойчиновци, Плачковци, Спъниците, Спанчевци). Тези единици се основават на дадения начин на фразеологизация, защото техните онимични компоненти трябва да се смятат за семантично доминантни компоненти на фразеологизмите.

Въпреки че някои лингвистични школи и ономастични теории не приемат имената на представителите на народи и народности за собствени имена, ние разбираме етнонимите не само като елементи на онимичната система, но и като неотделима част от славянския фразеологичен фонд. Като фразеологични компоненти те изразяват експлицитна информация за отделните междуетнически отношения, с което допълват представата за езиковия образ на света на определена общ-

ност. Мотивацията при техния избор не е случайна. Тя е обусловена от историческия опит на даден народ с други народи или етнически групи. Изборът на етнонимичните компоненти бива повлиян от различни асоциативни представи с изразената тенденция да оценяваш положително самия себе си. Такъв дихотомен етнически концепт в концентриран вид съдържа например словашката единица *Kde Slovenka, tam spev; kde Maďarka, tam hnev; kde Nemkyňa, tam faleš; kde Cigánka, tam krádež*. Надделяват негативните оценки, но ако все пак негативната конотация на етническият стереотип се е сменяла, фразеологичните единици незабавно са отразявали подобрението на междуличностните и междусъседските отношения – *Uhor (Maďar) brat, Nemec švavor, Cigán kmotor, Žid sused*.

Негативните стереотипи, които конотират някои етнонимични прагмеми (*Cigán, Turek, Žid*), остават в словашката фразеология в продължение на поколения. Изолирано се срещат единици, които отразяват обективната реалност, например словашката *Žid Žida zastane*, чешката *drží k ní jako Žid k své víře* ('много я обича'), евентуално определена степен на авторефлексия, сравни словашкото *Poturčenec horší <od> Turka* и българското *Пази се от стар турчин и от млад българин*. В славянската фразеология съществуват случаи, когато тъждественият етнически стереотип се персонифицира чрез различен етноним, например българското *правя се на американец*, хърватското *praviti se Englez* и полското *udawać Greka* изразяват едно и също значение 'преструвам се на глупав, наивен; правя се, че не разбирам'.

Интересен случай при създаване на етнически концепти представляват и възможностите, когато фразеологията на един език изразява позиция на (привидно) безразличие към съседния етнос или преднамерено игнорира позитивни характерни черти, респ. способности на представителите на определен народ. Ще посочим следния пример. Първия исторически контакт на славяните с германските племена изразяват алетнонимите *Nemec, Nemci*. Постепенно се добавя новият негативен исторически опит, който се проектира в недоброжелателната оценка спрямо немския народ, например чешкото *dělat si Němce z někoĥo* със семантика 'превърщам някого в неприятел', българското *изпаднал германец* ('дрипльо'), хърватското *kao Švabo tra-la-la (govoriti и др.)*, т.е. 'неприятно, непрестанно (говоря и др.)', словашкото *Nemca neprepiješ, ženu neoklameš*. Общеизвестната немска (само)дисциплина, отговорност или точност остават в славянската фразеология сякаш незабелязани. Точният и отговорен човек например в словашки, хърватски, македонски, словенски и полски език се сравня-

ва с швейцарски часовник, в българския език тези положителни качества изразяват компаративните фразеологизми *точен като <швейцарски> часовник, вървя (работя) като <швейцарски> часовник, но и точен като англичанин.*

При антропонимичните компоненти запазването на предметното значение на собственото име се осъществява благодарение на неговата пряка връзка с конкретния исторически (*Potemkinove dediny, bohatý ako Rotschild, mať <tak> tvoje <vaše и др.> starosti a Rockefellerove peniaze; потемкинско село, водим се като Хинко и Дольо, живеея като царче Симеонче*), митологичен (*Dávid a Goliáš, Achillova päta, <vojst'> ako fúria; Давид и Голиат, ахилесова пета, <влизам> като фурия*), библейски или религиозен контекст (*od Adama, čakaj ako Mesiáša niekoho, byť na Abrahámovej lúke; от Адама, очаквам като Месия някого, пращам при свети Петър някого*) и др. Идентификацията на личното име в цитираните примери изхожда от познаването на външните или вътрешните дистинктивни знаци (особености) на даден обект още преди процеса на фразеологизация. Връзката между антропонима и дадения контекст (в някои случаи и с помощта на константно присъстващ атрибут) е фиксирана до такава степен, че въз основа на различните социолингвистични и психолингвистични импулси в рамките на дадена общност винаги се свързва с представата за назовавания обект, т.е. за реално съществуваща съвременна или историческа личност, фигура от библейската история, митологията и т.н.

Докато обаче фразеологичните единици с митологични антропонимични компоненти изразяват винаги само едно обстоятелство, някои библейски собствени имена имат по-разностранно приложение, след като с тяхно посредничество може да се изрази повече от едно значение, което се свързва с дадената библейска фигура. Например собственото име *Adam (Адам)* се свързва с библейския сюжет за сътворението на първия човек. В словашката и българската фразеология съществуват единиците *nahý (holý) ako Adam, byť ako Adam, byť v Adamovom rúchi; гол като Адам, в адамово одеяние (облекло), в адамов костюм* със значение 'гол съм'; името *Adam* в единиците *od Adama, začať od Adama <a Evy>; от Адама, от <дядо> Адам <и Ева>, от <дядово> Адамово време* символизира начало, в контекста на експресивните единици с ироничен нюанс *Adamovo rebro*, на български *Адамово ребро* се отнася до представителка на женски пол и др.

Присъствието на библейско, респ. на сходно собствено (предимно лично) име не гарантира автоматично смисловата близост на фразеологизмите, чийто компонент се явява. Като пример може да се

посочат фразеологични единици с компонент *Michal* (*Михал*) в словашки и български език. Докато словашкото устойчиво словосъчетание *svätit' Michala* снизходително, евфемистично изразява положителното отношение към консуматора на алкохолни напитки, сякаш толерирайки неговото предразположение към алкохолизъм, словашки преводен еквивалент на българската единица *дължа на Михаля* <дъски за пари> с варианти *стяга ме Михаля*, *длъжен съм на Михаля* и *другар съм с Михалко* е фразеологичната единица *netat' všetkých doma* (*rohromade, rokopre*). Най-близки еквиваленти на фразеологизма *гоня Михаля* с тъждествен антропонимичен компонент, който в български има няколко значения, са глаголните фраземи 1) *liat' vodu do Dunaja* (*mora*), *naháňat' vietor v poli*, *hl'adat' včerajší deň* или 2) *vyjst' naprázdno, odist' s dlhým (ovisnutým) nosom*. Друг специфичен пример в българската фразеология е компонентът Гана – *мазна Гана* ('фалшив, неискрен човек'), *мека Гана* ('мек, отстъпчив човек'), *мъжка Гана* ('мъжкарана'). Именно в този тип единици, чийто постоянен конструктивен елемент е националната форма на личните имена в основна или хипокористична форма, може експлицитно да се говори за асемантичност на онимичния компонент. В двата сравнявани езика става дума за лични имена с висока фреквентност на употреба, в словашки *Jano* (*Janko*), *Đuro*, *Kubo*, *Vinco*, *Dora*, *Mara*, в български *Иван* (*Иванчо*), *Кольо*, *Петко*, *Мара*, *Гана*, *Рада*. В единиците, чийто компонент се явяват, те всъщност допринасят за по-силната интензификация на устойчивото синтагматично съчетание или изреченска структура, но носители на фразеологичното значение и стиловата маркираност (експресивност) са техните съпровождащи компоненти.

Като особени номинативни единици собствените имена стават обект на изследване на много научни дисциплини, чиито представители въз основа на различни методологически подходи са достигнали до много, нерядко различни характеристики за отношението им към езика и обществото въобще. Тази констатация се отнася не само за обществените науки (философия, социология, логика), които посвещават единствено периферно внимание на категорията *nomen proprium*, но и за ономастиката, специалната наука за собствените имена. Всъщност става дума за различни модификации на тезите дали собствените имена, назовавайки понятието, дават и информация за него, или само идентифицират онимичния обект, без да го характеризират смислово. В търсенето на мярката между форма, съдържание и значение на конкретните множества и типове собствени имена се подчертава тяхната дистинктивна способност по отношение на езико-

вата система, в която те запазват характера си на специфични езикови знакове, докато прагматичният аспект във функционирането на знаковата форма от този тип в отделните комуникативни сфери предполага определена степен на познаване на дадения онимичен обект.

Целта на нашата работа не е детайлният анализ на целия спектър от фразеологични единици с онимичен компонент в словашкия и българския фразеологичен фонд. Много въпроси за функцията и позициите на собствените имена в двата сравнявани езика само споменаваме. Може обаче да се констатира, че появата на конкретни собствени имена във фразеологията се осъществява единствено чрез колективната компетентност на носителите на езика. Поради тази причина техният избор съдържа важни културно-идиоматични информации за характера на езиковия образ на света в дадена общност.

ЛИТЕРАТУРА

- Бланар 1996:** Blanár, V. *Teória vlastného mena (Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii)*. Bratislava: Veda, 1996.
- Добрикова 2007:** Dobriková, M. Voda – prameň života alebo Hydronymum ako komponent frazém. // *Frazeologické štúdie V. Princípy lingvistickej analýzy vo frazeológii*. Venované prof. PhDr. Jozefovi Mlackovi, CSc., predsedovi Slovenskej frazeologickej komisie pri Slovenskom komitáte slavistov. Ed. D. Baláková – P. Ďurčo. Ružomberok: Filozofická fakulta KU v Ružomberku, 2007, 227–238.
- Добрикова 2008:** Dobriková, M. *Vlastné meno ako komponent slovenských a bulharských frazém (na pozadí asymetrie frazeologických koncepcií)*. Bratislava: Astor Slovakia, 2008.
- Долник 1998:** Dolník, J. K pragmatike vlastných mien. // *13. slovenská onomastická konferencia*. Red. M. Majtán – P. Žigo. Bratislava: Esprima, 1998, 21–25.
- Гловня 2002:** Glovňa, J. Kvázipropriá v slovenských parémiách. // *Vlastné meno v komunikácii. 15. slovenská onomastická konferencia*. Bratislava 6. – 7. septembra 2002. Ed. P. Žigo – M. Majtán. Bratislava: Veda, 2002, 245–250.
- Караангова 1982:** Караангова, М. Фразеологизми със собствени имена в българския и белоруския език. // *Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“*. Езикознание, 1982, год. 76, № 1, 96–102.
- Кнапова 1992:** Knappová, M. K funkčnímu pojetí systému vlastních jmen. // *Slovo a slovesnost*, 1992, 211–214.
- Кошкова 2006:** Košková, M. Etnické koncepty v jazyku (na bulharskom a slovenskom materiáli). // *Slavica Slovaca*, roč. 41, 2006, № 1, 17–31.

- Леонидова 1982:** Леонидова, М. Пословици и поговорки с ономастичен компонент (в руския, българския и немския език). // *Съпоставително езикознание*, София, 1982, год. 7, № 4, 13–19.
- Матешич 1993:** Matešić, J. Frazemi s komponentom vlastitog imena u hrvatskom jeziku. // *Filologija*, 1992/1993, god. 20.–21., 293–297.
- Мокиенко 1980:** Мокиенко, В. М. О собственном имени в составе фразеологии. // *Перспективы развития славянской ономастики*. Ред. А. В. Суперанская – Н. В. Подольская. Москва: Наука, 1980, 62–65.
- Суперанска 1973:** Суперанская, А. В. *Общая теория имени собственного*. Москва: Наука, 1973.
- Шрамек 2002:** Šrámek, R. Znovu o komunikační funkci vlastních jmen. // *Vlastné meno v komunikácii. 15. slovenská onomastická konferencia*. Bratislava 6. – 7. septembra 2002. Ed. P. Žigo – M. Majtán. Bratislava: Veda, 2002, 19–25.

Всички доклади от юбилейната конференция **Паисиеви четения – 2011 г.**, включени в четирите тома от поредицата **Научни трудове – Филология**, са рецензирани.